

Odras propagandy Kominterny v ilegálním tisku ostravských komunistů na počátku II. světové války (1939–1941)

Mečislav Borák

In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Svazek VIII. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. v nakladatelství Dokořán, 2011, s. 30-51. ISBN 80-7363-504-6 (Dokořán), 978-80-7285-152-2 (ÚSD).

Komunistická internacionála, celosvětové sdružení komunistických stran založené v roce 1919 z podnětu V. I. Lenina a L. D. Trockého, prošla ve druhé polovině 30. let dvěma těžkými krizemi, z nichž se již nevzpamatovala. První úder jí způsobily personální čistky v době zostřeného stalinského teroru v letech 1936–1938, kdy byla značná část vedoucích funkcionářů zastřelena či poslána do gulagů. Druhá krize byla spojena s podpisem smlouvy mezi Německem a SSSR ze 23. srpna 1939, po němž se někdejší moskevská ústředna „světové revoluce“ stala pouhým nástrojem stalinské vnitřní a zahraniční politiky. Zradila tak své internacionalistické tradice i nedávnou spolupráci s demokratickými silami v rámci jednotné a národní fronty proti fašismu, čímž přispěla k dezorientaci a demoralizaci komunistických stran. Spolu se Stalinem nese část odpovědnosti za rozpoutání II. světové války a krytí nacistických zločinů v prvních válečných letech.¹ Na takovém hodnocení tragických důsledků paktu Ribbentrop-Molotov sotva může něco změnit skutečnost, že značná část ruské historiografie se s nimi dodnes náležitě nevyrovnala.

V nedávno vydaném sborníku dokumentů je tato část historie Kominterny rozdělena do několika fází: první se týká období po podpisu paktu a po rozpoutání světové války v roce 1939, druhá začíná sovětskou-finskou válkou a dalšími ústupky Hitlerovi, k nimž počátkem roku 1940 nová linie Moskvy zavázala i Kominternu, třetí po Hitlerově tažení na západ Evropy charakterizuje dvojsmyslnost taktiky, kdy Kominternu v tajných direktivách už sice opatrně vystupovala proti „německému imperialismu“, ale zároveň oficiálně nijak neodsuzovala nacistickou diktaturu. Ani čtvrtá fáze před napadením Sovětského svazu v roce 1941 na tom nic podstatného nezměnila, neboť v politice Kominterny stále nebylo hlavním nepřítelem SSSR nacistické Německo, nýbrž Anglie. Tato periodizace byla původně vytvořena Hermanem Weberem pro poznání vlivu

Kominterny na německé komunisty, nicméně je použitelná i v obecném smyslu a docela dobře koresponduje s dosavadními zjištěními české historiografie, jak je publikoval např. Toman Brod.² Ten ovšem po důkladné analýze domácích poměrů mnohem více zdůrazňuje např. ohlas sovětsko-finské války a význam instrukcí moskevského vedení domácímu ústřednímu výboru ilegální KSČ, včetně těch z dubna 1941, které již naznačovaly zásadní změnu politické linie. Nicméně i on potvrzuje, že „období od podzimu 1939 do června 1941 tvořilo v politice komunistické strany poměrně kompaktní celek“ a že „úchyly“ od hlavní stranické linie nebyly nijak výrazné.³

Tato studie se pokusí na příkladu ostravského regionu vysledovat, jak se změny v politické linii Kominterny promítaly do konkrétní činnosti komunistů v místních podmínkách. Podá stručnou charakteristiku hlavních rysů politiky Kominterny v jednotlivých etapách mezinárodního vývoje v letech 1939–1941, ukáže vazby na exilové i domácí vedení ilegální KSČ, a na příkladech dochovaných ilegálních tiskovin z Ostravska bude zjišťovat úlohu centrálních ústředních pokynů a instrukcí na formování stanovisek místních komunistů.

Ostravští komunisté patřili už před Mnichovem k osvědčeným organizátorům manifestací na obranu republiky v rámci lidové fronty, kterou vcelku úspěšně přetvářeli v jednotnou národní frontu. S její ideou, zvláště s budováním struktury „zdola“ a s využitím místní spolupráce přišel údajně Eduard Urx, který byl právě v Ostravě až do jara 1938 vedoucím krajským tajemníkem strany.⁴ O to složitější pro zdejší komunisty bylo vyrovnat se s novou linií Kominterny, která vytváření lidové a národní fronty zakázala. Ještě v lednu 1939 je totiž Exekutiva Komunistické internacionály (EKI) za tuto práci chválila, i když upozorňovala, že mnohdy podléhají iluzím o vlastní buržoazii; schválila také rezoluci KSČ z 8. února 1939, v níž se za hlavního nepřítele ještě označoval hitlerovský fašismus a domácí reakce.⁵

V době nacistické okupace tvořily organizační strukturu ilegální KSČ v Ostravském kraji tři základní oblasti (Ostrava, Frýdek a Vsetín), přičemž každá měla několik okresů. Existovalo rovněž spojení s bývalými částmi kraje na území, jež bylo odtrženo od republiky už po Mnichovu (na Novojičínsku, Opavsku a Těšínsku).⁶ Ostravský kraj patřil k nejlépe zorganizovaným a měl široké zázemí v dolech, hutích a závodech celé průmyslové oblasti. Podle známé zprávy o stavu ilegální KSČ na Moravě, nalezené gestapem při zatčení instruktora ústředního výboru Václava Sinkuleho v únoru 1941, existovalo tehdy v kraji 25 závodních skupin a 53 místních organizací ilegální KSČ.⁷ O

vydávání a šíření ilegálních tiskovin se staral dosti početný krajský technický aparát (vedl jej Adolf Holaň, po něm Ferdinand Rygula), který dostával texty letáků od krajského vedení KSČ (redakční radu pro ilegální tiskoviny zde po srpnu 1939 tvořili Josef Smrkovský, Svatopluk Raška, Zdeněk Materna a Hynek Kožušník). Zajišťoval jejich rozmnožení buď vlastními silami nebo s pomocí techniky na okresech, a také distribuci letáků na jednotlivé přepážky až do okresů. Technické prostředky (psací a rozmnožovací stroje, papír, plány, barvy) dodávali spřátelení obchodníci kancelářskými potřebami, jednoduché rozmnožovací mechanismy ze dřeva, plátna a gumy se vyráběly též svépomocí. Přístroje byly ukryty v Ostravě a okolí. S rozmnožováním letáků někdy pomáhali i členové Národního hnutí pracující mládeže.⁸

První zásahy gestapa proti ilegální KSČ hned na začátku okupace způsobily zpoždění v činnosti stranické tiskové techniky. Leták stranického ústředí vyzývající k obraně jednoty a nezávislosti Československa, který měl být ráno 14. března 1939 vytištěn v Praze a poté spolu s instrukcemi dopraven do Ostravy, už na místo určení nedorazil. Dostalo se sem až svolání KSČ k 15. březnu 1939, v němž byla jako východisko ze situace navržena „cesta odporu, obrany, boje“. V literatuře se uvádí, že v období od 15. března do 31. srpna 1939 bylo v českých zemích ze 322 dochovaných ilegálních letáků jen asi 30 komunistického původu, navíc většina z nich pocházela až ze srpna 1939, kdy se stranická technika teprve rozjela.⁹ Na Ostravsku byly v dubnu 1939 technickým aparátem vydány asi dva či tři letáky, jež byly z konspirativních důvodů, aby strana od sebe odvrátila pozornost gestapa po nedávném zatýkání, podepsány jménem Českého odboje. Teprve od května (podle relací gestapa až od srpna) 1939 byly letáky opět podepisovány komunistickou stranou. K prvním ilegálním komunistickým tiskovinám na Ostravsku patrně patří letáky „Český odboj!“, „Boj za osvobození republiky“ a „Nesmiřitelný boj proti fašismu“, v nichž se jednoznačně vyzývá k odporu proti nacistům.¹⁰

Od paktu Ribbentrop-Molotov ke světové válce (srpen – listopad 1939)

Jak dokládají směrnice Kominterny z doby před podpisem paktu, nikdo ve vedení nepředpokládal, že by mohlo dojít k tak zásadní změně orientace sovětské zahraniční politiky, že to ve svých důsledcích ohrozí samu existenci komunistických stran. Výkonný výbor Kominterny nemohl ani hned sdělit své stanovisko k paktu a k záhy vypuknuvší

válce. Trvalo dva měsíce, než se jednotlivým sekcím Internacionály dostalo bližšího vysvětlení oněch událostí. Shodou okolností zcela první krátká zpráva – šifrovaný radiogram z 8. září 1939 podepsaný G. Dimitrovem – směřovala nejprve k ilegální KSČ do Prahy a pak do Paříže. Až po dvou týdnech od podpisu paktu, 7. září 1939, přijal totiž Stalin (spolu s Molotovem a Žukovem) Dimitrova, aby projednali novou generální linii Kominterny. Dimitrov dostal za úkol vypracovat teze o úkolech komunistů v započaté válce, což se mu podařilo splnit až 26. září. Ve zmíněném radiogramu se válka charakterizuje jako imperialistická, kterou vedou dvě skupiny kapitalistických zemí v boji o světovládu. Mezinárodní proletariát se v žádném případě nesmí zastávat fašistického Polska, komunistické strany musí „přejít k rozhodnému nástupu proti zrádcové politice sociální demokracie“.¹¹ Na vysvětlení náhlého obratu Kominterny to sotva mohlo stačit, takže mnohé iluze o skutečném postoji SSSR a Kominterny ještě přetrvávaly.

Bylo zapotřebí přivítat rozdělení Polska a „osvobození“ západních částí Běloruska a Ukrajiny, především však usilovat o likvidaci světového antifašistického hnutí. Hesla Kominterny, namířená proti válce a imperialismu, nejsou argumentem pro tvrzení, že SSSR zastával neutrální pozici, když veškerá jeho zahraniční politika se takřka výlučně opírala o tajné i veřejné svazky s hitlerovským Německem. Komunistickým stranám připadla podle směrnic Kominterny potupná úloha popřít smysl své existence a stát se tragikomickým šaškem na scéně dějin. Na jedné straně sice neměly otevřeně podporovat Hitlera, zároveň ale nesměly svými akcemi nijak ohrožovat přátelské vztahy mezi SSSR a Německem, s nimiž se Stalin nijak netajil. Mnohé ze stran (např. Komunistická strana Německa) se ještě řídily předchozí linií a pokládaly pakt za prostředek ke svržení Hitlera, než pochopily, že v duchu nové moskevské politiky takovým úsilím vlastně podporují úhlavního nepřítele – imperialistickou Anglii.¹²

První stanovisko domácího vedení KSČ ze 27. srpna 1939 ještě podléhalo iluzím, když v podpisu paktu spatřovalo též výzvu k českému národu, aby „zesílil boj proti nacistické okupaci a pokračoval v boji až do zničení hitlerovského režimu a obnovení Československé republiky“.¹³ Další šifrovaná zpráva do Moskvy ze 31. srpna již přiznává, že „nová situace“ vyvolala zmatek, a dodává, že je zapotřebí vyjasnit masám situaci a „zesílit boj proti okupantům“.¹⁴ Ve zprávě z 10. září se připomíná úkol vystupňovat boj proti úhlavnímu nepříteli – Hitlerovi, což jednoznačně odporovalo instrukcím EKI.¹⁵ Ještě o měsíc později, 26. září 1939, se v radiogramu do Moskvy uvádí, že i mezi dělnictvem

trvá „desorientace ohledně charakteru války a politiky Sovětského svazu“.¹⁶ Téhož dne sice Dimitrov odevzdal hotové teze o úkolech komunistů ve válce, nicméně nebyly nikdy zveřejněny ani rozeslány radiogramem. Dimitrov měl podle příkazu Stalina v tezích trochu zmírnit důraz na revoluční boj pracujících v kapitalistických zemích a přepracovat je do programové stati, jež pod názvem „Válka a dělnická třída“ vyšla až 2. listopadu 1939 v časopise Komunistická internacionála.¹⁷

V té době už se ale českoslovenští komunisté dostali kvůli nové generální linii Kominterny do problémů. Jejich dobře míněné společné prohlášení s komunisty německými a rakouskými „Proti imperialistické válce – za mír a svobodu národů“ ze 23. října 1939 bylo po projednání v EKI nakonec odvoláno a bylo zakázáno je šířit. Přestože se v prohlášení kritizují angličtí a francouzští imperialisté a zdůrazňuje se věrnost „vítěznému praporu Lenina a Stalina“, a dokonce se v něm prorocky předvídá, že „socialismus v Československu bude jen tehdy, když i zde budou působit zákony, zakotvené ve stalinské ústavě Sovětského svazu“, objevilo se tam i několik pravdivých, a proto již nevhodných charakteristik nacismu. Připomínal se internacionalismus a mluvilo se o možnosti národního sebeurčení i pro Poláky. Přímo proti novým direktivám Kominterny šla např. teze: „Pro mír a socialismus je třeba sjednotit sociálně-demokratické, katolické, národně-socialistické a bezpartijní dělníky do revoluční třídní jednoty.“ Navíc se o prohlášení dověděli i na gestapu a Hlavní úřad říšské bezpečnosti dokument označil za porušení dohody o nevměšování do vnitřních záležitostí druhé strany, jak to předpokládal podepsaný pakt, takže osud oné výzvy byl zpečetěn.¹⁸

Komunistické strany se v řadě zemí dostávaly kvůli nové linii Kominterny do izolace, což byl i případ ilegální KSČ, která informovala Moskvu o průběhu masových vystoupení proti nacistické okupaci, konaných 28. října a 17. listopadu 1939. Když se v radiogramu objevila poněkud nadsazená zmínka o tom, že se první manifestace odehrála pod vedením strany, Gottwald v odpovědi pokáral domácí vedení KSČ. Oznámil, že se strana nesmí přidávat k akcím, jež by mohly vést k předčasným ozbrojeným srážkám a nepřímou označil demonstrace za provokaci ze strany okupantů nebo „chamberlainovských agentů“. Doporučil napnout všechny síly k paralyzování vlivu šovinistických živlů a otevřeně vystupovat proti Benešovi jako agentu Chamberlaina. Dodal, že „Beneš iniciuje zatčení našich lidí ve Francii a Anglii“, což jako odpověď na zprávu o masovém zatýkání a zastřelení devíti studentů v Praze muselo jistě doma vyvolat smíšené pocity. Nicméně další šifrogram z Prahy z 1. prosince 1939 nasvědčuje, že domácí vedení KSČ se Moskvě

zcela podřídilo. V novém hodnocení už události posuzuje jako výsledek nacistické provokace a studentskou demonstraci označuje za nepromyšlenou akci, vyvolanou šovinistickou benešovskou agitací.¹⁹

Sekretariát EKI zakázal komunistům v emigraci dokonce vstupovat do ozbrojených antifašistických formací v celé Evropě, což se jmenovitě týkalo i „českého legionu“. Sestavení příslušné rezoluce bylo svěřeno Klementu Gottwaldovi, 15. září 1939 byla rezoluce přijata a rozeslána jako šifrovaný radiogram komunistickým stranám. V textu se uvádělo, že v nastalé imperialistické válce takové protifašistické legiony slouží zájmům anglických a francouzských imperialistů a mohou být zneužity proti revolučnímu dělnickému hnutí, proto „revoluční dělnická třída i komunistické strany všude legiony rozhodně odmítají“ a zříkají se též odpovědnosti za „český legion“. Pouze v případě, že by někde došlo k nařízené mobilizaci, mohou do takových jednotek emigranti vstoupit, ale jen proto, aby během války legiony přeměnili „v nástroj boje za národní a sociální osvobození“ a „proti německému, anglickému a francouzskému imperialismu“.²⁰

Názorové zmatky ohledně paktu převládaly i v komunistickém exilu. Zatímco moskevské vedení bylo úzce propojeno s Kominternou a plně se podřídilo jejímu stanovisku, ostatní exilové skupiny dosti dlouho váhaly. Dobře to ilustruje třeba situace v Polsku, kam komunističtí funkcionáři z protektorátu ilegálně odcházeli před hrozcí perzekucí, obvykle po předchozím souhlasu domácího vedení strany. Protože je zde jistá vázanost na Ostravsko (spojení s domovem i většinu přechodů hranic zajišťovalo právě krajské vedení KSČ v Ostravě, a vedením komunistického exilu v Polsku byl pověřen bývalý ostravský funkcionář Vilém Nový), přiblížíme si zdejší situaci poněkud podrobněji.

„Ústřední výbor“ ilegální KSČ v Polsku tvořili kromě Nového zástupci krakovské skupiny Antonín Zmrhal, Rudolf Hájek a Josef Jonáš, za katovickou skupinu Josef Altrichter a Andrej Kaboš. Jak si v pozdější zprávě stěžovali Karol Schmidke a Karel Procházka, nebyli oni dva ani jiní významní funkcionáři strany přítomní v Polsku (uvádějí např. Josefa Kolského) na schůze vedení zváni, přestože právě oni „znali“ linii strany.²¹ Jen tak se prý mohlo stát, že „partijci“ ve vedení v čele s Novým zastávali chybnou taktiku spolupráce se sociálními demokraty na základě jednotné fronty proti fašismu a národní fronty, byli vstřícní vůči Benešovi a podporovali vznik československého legionu v Polsku. Schmidke je za to kritizoval, nicméně neuspěl, neboť „Vedení však přes to trvalo na své politice odůvodňuje ji tím, že pro emigraci je situace

ina a že i v Polsku je situace iná nežli doma.“²² Podle Schmidkeho pak nebylo divu, že po uzavření paktu Ribbentrop – Molotov „vyvolala táto historická udalosť medzi emigraci depresi a všeobecnou diskusi“. Na svolané schůzi prý Nový sice vcelku dobře vystihl správnost politiky SSSR, „ale nesprávně odůvodňoval příčiny polské mobilizace, štěho vyvodil úplně falešné závěři když jako důsledek toho všeho vydal výzvu aby celá emigrace se ihned podřídila odvodům do čl. legii, která toho času sídlila v Krakově. Toto také vedení emigrace prakticky provedlo.“ Soudruzi z vedení, a „nejmě s. Nový“, prý prohlašovali, že když vydá mobilizační rozkaz i Benešova „vláda“, stejně se mu bude muset celý exil podřídít. To by ve svých důsledcích ale způsobilo zradu stranické linie, neboť by to znamenalo „Ne Gottwald ale Beneš, ne CK KSČ ale Benešova »vláda«“.²³

Na rozdíl od krakovského ústředí skupina soustředěná v Katovicích prý „nezakolísala“, jak tvrdil člen tamního vedení Josef Altrichter. Ohledně paktu se usnesli, že postup SSSR je správný, protože zkrížil plány anglických a francouzských imperialistů vtáhnout SSSR do imperialistické války. Také k legiím zde zaujali odmítavé stanovisko.²⁴ Nicméně jistý „nedostatek bdělosti“ se po zprávách o podpisu paktu objevil i v Katovicích, jak přiznal spisovatel Jiří Taufer. Narychlo svolali improvizovanou schůzi, „aby emigrantům byly podány první zprávy a analyza události“. Slova se ale záhy chopil mladý sociálně demokratický advokát Dr. Ecktein, který sice vycházel z referátu komunisty Czabana, ale přidal k němu „svoje falešné závěři“. Tvrdil, že zprávy o podpisu o paktu s Německem jsou vymyšlené, „že Sovětský svaz nikdy nemůže takový pakt s Německem uzavřít, to že SSSR nutně musí stanovit takové podmínky, na něž Německo nebude moci přistoupit“. Zmatek ale prý byl i mezi komunisty, kteří sice pakt hodnotili jako „příspěvek k míru“, ale „nebylo upozorněno na to základní, o čemž jsme doklady sehnali teprve po skončení polsko-německého konfliktu – totiž, že pakt byl škrtem, který Sovětský svaz udělal přes plány anglických i francouzských imperialistů, použití Sovětského svazu jako mouřenína pro válečnou službu. Nikdo nedovedl též podat vysvětlení toho, proč ztroskotalo jednání Anglie se Sovětským svazem a přecházelo se to zevšeobecňováním“.²⁵

Názorová dezorientace postihla i exilovou skupinu komunistů ve Velké Británii. Neuvědomila si patrně imperialistický charakter války a prostřednictvím Václava Noska, Anežky Hodinové a Gustava Beuera předložila prezidentu Benešovi návrh na vytvoření československého zahraničního vojska. Stalo se tak 16. září, tedy zrovna v době, kdy už k nim putoval zákaz EKI takové legie vytvářet a podporovat.²⁶ Dezorientace se ale

netýkala jen komunistického tábora. I významný ilegální časopis domácího nekomunistického odboje „V boj“ pokládal podpis paktu za „skvělý tah sovětské diplomacie“, díval se s porozuměním i na zapojení Rudé armády do války a věřil, že Sovětský svaz má zájem na obnově Československé republiky.²⁷

V domácím ilegálním komunistickém tisku, zvláště v Rudém právu, byl pakt přivítán jako čin, kterým SSSR „zmařil intriky západoevropských reakcionářů“ a „zahnal celý shnilý kapitalistický svět do slepé uličky“, čímž si uvolnil cestu „pro svoji vlastní politiku míru“. Po vypuknutí války Rudé právo psalo, že v ní vůbec nejde „o boj demokracie proti fašismu“, protože to je válka imperialistická.²⁸

Ostravské komunisty, dosud rázně vystupující proti německým okupantům, podpis paktu zprvu značně vyvedl z rovnováhy, jak si povšimlo i hlášení zdejší české protektorátní policie z 31. srpna 1939: „Uzavření paktu působilo i na bývalé vedoucí komunistické funkcionáře zklamaně a tito vyhýbali se jakékoli řeči a úsudkům o tomto paktu. Zvláště zdrcujícím dojmem působilo úplné zastavení štvavé rozhlasové propagandy z Ruska proti Německu u těch osob, které viděly stále v Sovětském svazu osvoboditele komunistů v celém světě a nastolení vlády proletariátu ve smyslu komunistické ideologie.“²⁹ Někteří pamětníci uváděli, že komunisté byli obviňováni ze spolupráce s nacisty a ze zpronevěry svému boji proti fašismu, že museli těžce obhajovat sovětskou politiku vůči Německu a vysvětlovat, že nejde o kolaboraci s nacisty, ale o „daň rozporu mezi imperialisty“.³⁰

Vysvětlovací kampani měly sloužit i tehdy šířené letáky „Pozadí sovětské nedůvěry k Anglii“, „Sovětské mlýny melou dobře a jistě“, „Sověty dávají anglickým kapitalistům poslední výstrahu“, „K německo-sovětskému paktu o neútočení“. Např. v letáku „Českému dělnictvu, českému lidu!“ se uvádělo: „Uzavření paktu [...] je znemožněním dohody mezi Londýnem, Paříží a Berlínem [...] Dnes je svoboda Čechů blíže než včera [...]“. Stanovisko vedení ilegální KSČ hned po přepadení Polska nacisty označilo ve smyslu moskevských pokynů vypuknuvší válku za imperialistickou. Byl tak nazván i leták „Pryč s imperialistickou válkou!“, který ještě neobviňoval z rozpoutání války Anglii, ale „hitlerovský fašismus“. Ten „žene německé dělníky a rolníky do krvavých jatek“, nicméně „mezinárodní dělnická třída“ v této válce zvítězí.³¹

Mnohem obtížnější však bylo vysvětlit, proč se po dvou týdnech do války aktivně zapojila i Rudá armáda přepadením Polska od východu. V Ostravě šířený leták „Rudá armáda pochoduje do Evropy“ poukazoval na to, že SSSR nemohl připustit, aby se

obyvatelstvo západní Ukrajiny a Běloruska, tedy zemí, jež byly po první světové válce Rusku „uloupeny“, dostalo do rukou Hitlerovi. Proto je přišel osvobodit a rád pomůže proti Hitlerovi i Polsku, pokud ho požádá o pomoc. A jednou přinese svobodu i do Čech: „V každém případě však posunutí hranic SSSR k nám je signálem Moskvy Čechům: blížíme se.“ Rudá armáda a miliony proletářů smetou Hitlera, Chamberlaina i Daladiera, pány kapitalisty i jejich socialistické služebníčky, a „bude pohřbena nadvláda zlatého měšce“.³²

Když byla 28. září 1939 podepsána sovětsko-německá dohoda o nových hranicích a smlouva o vzájemné pomoci mezi Estonskem a SSSR, komentoval to vzápětí leták „Pan Ribbentrop dostal slib – SSSR dostal nových 500 km pobřeží a Baltické moře“. Píše se v něm, že příslib dodávek sovětských surovin do Německa je mnohonásobně vyvážen německým souhlasem k obsazení Estonska Sovětským svazem, který tak získá přístup k Baltu. Německo „mělo cíl: ovládnout východ. Dnes, po druhé návštěvě Ribbentropa v Moskvě je tento krach zpečetěn. Nedostane se Hitler na východ, ale SSSR půjde na západ.“ Sovětský svaz totiž „vidí o trochu dál. Proto se podá ruka p. Ribbentropovi a pošle trochu surovin, za to se však hranice SSSR posune o 500 km do Evropy, blíž k Anglii a také k německým dělníkům.“ Ti se už ostatně také chystají k boji „a k vytvoření nové německé sovětské republiky“.³³

V říjnu 1939 se objevil „Oběžník pouze pro členy“ s výzvami k akcím proti okupantům, a leták „Manifest komunistické strany“, popisující okupační teror a v závěrečném svolání vyzývající k účasti na manifestaci k výročí vzniku ČSR 28. října: „Občané! 28. října musíme ukázat světu, že jsme se s naším osudem nesmířili [...] Zesilte svůj odpor proti vetřelcům a tyranům, proti zbídačování a okupování naší země a našich rodin, proti germanizaci [...] Pryč s hitlerovskými vetřelci! Chceme republiku Čechů a Slováků, sovětskou republiku! Ať žije armáda revoluce, ať žije Rudá armáda!“ Manifestace v Ostravě se zúčastnilo na deset tisíc občanů a na rozdíl od Prahy se odehrávala ve zřetelném komunistickém duchu, což zaznamenaly i okupační orgány. Už jsme se ale zmínili o tom, jakou nelibost vyvolala v Moskvě zpráva o manifestacích, k jejichž svolání vyzývala ilegální KSČ. Komunistickou protiváhou oslav vzniku ČSR vždy byly oslavy výročí Velké říjnové revoluce. Proto leták „7. listopad – 22. výročí vítězné proletářské revoluce“ připomněl historický význam této události, objasňoval úlohu SSSR a Rudé armády a uctil památku obětí manifestace ze 28. října 1939. Samostatný leták „České mládeži!“ vydala k 7. listopadu i komunistická mládež. Vyzývala v něm mladé lidi

k zapojení do odboje a varovala před zrádci, v souvislosti s šířením letáku bylo na Ostravsku a Opavsku zatčeno přes deset osob. Další leták vydalo krajské vedení v Ostravě v němčině pod názvem „Rote Fahne“; byl určen pro německé vojáky a policisty. Také tato akce byla úspěšná – Ostrava byla 7. listopadu zaplavena letáky, rudými hvězdami z papíru, rudými prapory a nápisy na zdech, na sovětské velvyslanectví do Prahy byly odvezeny stovky pozdravných dopisů a peticí z celého Ostravska.³⁴

Přestože směrnice Kominterny už spolupráci v lidové a národní frontě proti fašismu zakazovaly, na Ostravsku stále ještě docházelo ke vzájemné spolupráci s nekomunistickým odbojem, např. při šíření ilegálního tisku, ukrývání a podpoře pronásledovaných osob, při přechodech hranic. Krajské vedení v Ostravě dokonce v listopadu 1939 uvažovalo o vytváření tzv. lidových rad, jež měly sdružovat všechny zájemce o činnost ilegální KSČ, i když nebyli komunisty. Záměr nebyl realizován, a těžko zjistit, zda kvůli zatýkání, nebo kvůli zákazu z vyšších stranických míst.³⁵

Ohlas sovětsko-finské války a vstřícnost vůči nacistům (prosinec 1939 – březen 1940)

Útokem Rudé armády na Finsko 27. listopadu 1939 začala „zimní válka“, v níž SSSR utrpěl obrovské ztráty. Další škody však působila kampaň Kominterny zavazující komunistické strany k obhajobě sovětské agrese. Byla těžce poškozena mezinárodní solidarita protifašistických sil, kterou se Kominternu pokoušela nahradit kampaní proti britským a francouzským demokratům. Stalin v prosinci 1939 už nepokrytě připíjel na krev zpečetěné přátelství s Německem a dával najevo svou připravenost podporovat Hitlera i ve válce proti Anglii. K hlavním nepřátelům nyní patřili i sociální demokraté a další kritici stalinismu, zvláště trockisté.³⁶ Boj za svržení hitlerovského režimu už nebyl aktuální, objevovaly se dokonce kroky ke sblížení komunistů s nacistickými úřady. Do Německa a Rakouska byli např. odesíláni bývalí interbrigadisté s úkolem pracovat v nacionálně-socialistických masových organizacích, zvl. v Německé pracovní frontě (DAF).³⁷

V březnu 1940 Kominternu jednoznačně odmítla požadavek obnovení Československa. Vedení komunistů z Prahy se dotazovalo v Moskvě, zda mohou dále používat hesla o novém, svobodném Československu. Gottwald jim na to odpověděl, že strana musí „stát v jednom šiku s německými proletáři proti západnímu imperialismu

jako agresorovi“. Musí též rozhodně vystupovat proti zahraniční činnosti Beneše, i proti vytváření zahraniční československé armády. Beneš a spol. chtějí „využít národ pro hegemonistické a antisovětské plány západních imperialistů“. Také pod heslem „obnovení Československa“ se nyní skrývají „imperialistické a protisovětské plány“. Slovinci by měli „bojovat za úplnou suverenitu nynějšího slovenského státu“, který je již existujícím základem pro takový boj. A ještě jednou zopakoval, že samostatná politika je pro Slovensko nevyhnutelností.³⁸

V domácích okupačních poměrech měla sovětsko-finská válka mnohem významnější ohlas, než tomu bylo při podpisu paktu Ribbentrop-Molotov nebo při sovětském válečném tažení do Polska. I levicové a liberální skupiny, které dosud zachovávaly vůči SSSR zdrženlivost, nyní vystupovaly na obranu napadeného Finska a označovaly Moskvu za agresora. Došlo k podstatnému zhoršení vztahů mezi komunistickým a nekomunistickým odbojem, k patrně největší roztržce za celé období války. Protisovětské nálady vznikaly též u československého zahraničního vojska ve Francii. Změnu v postoji domácího odboje k SSSR nyní projevil i jeho ilegální tisk. Časopis „V boj“ již psal o „opovržení vůči bolševikům za jejich postup proti Finům“, o zklamání ze Stalina, který je stejným diktátorem jako Hitler, o podobnosti ruské a německé diktatury i o tom, že „válka proti Sovětskému svazu byla by stejně populární, jako válka proti nacismu“. Velmi negativně byla přijata též zpráva o uzavření československého vyslanectví v Moskvě; bylo to označeno za „největší cynismus sovětské vlády“ a za událost, jež by měla vyléčit poslední stoupence komunismu u nás.³⁹ Avšak hned po mírovém ukončení finské války se domácí odboj znovu a rád vrátil k sympatiím vůči Sovětskému svazu, neboť chtěl oživit své naděje na vystoupení Sovětského svazu proti Německu.

Domácí komunistický tisk sovětské tažení do Finska vykládal jako internacionální pomoc poskytnutou finskému lidu v boji s imperialisty a kapitalisty.⁴⁰ Snažil se konflikt vysvětlit jako pokračování sovětského postupu do Evropy, který přinese brzké národní a sociální osvobození. Posléze se tento sovětský úmysl snažili komunisté zmírnit, jak ukazuje zpráva pražské řídicí úřadovny gestapa, sestavená ze zabavených materiálů. Podle ní KSČ ve věci finské války tvrdí, že „Rusko má v úmyslu pouze pomoci ve Finsku k moci lidové vládě a zlepšit svou strategickou pozici, že však po skončení tohoto úkolu bude plně uznávat státní samostatnost Finska.“⁴¹

Víme o tom, že ilegální KSČ vydala v rámci své vysvětlovací kampaně k sovětsko-finskému konfliktu řadu letáků, které se dochovaly v archivech, např. v prosinci 1939 „Se

Sovětským svazem ke svobodě!“ v lednu 1940 „Rudá armáda osvobozuje finský národ“, „Finský lid, povzbuzen Rudou armádou, svrhl vládu“, v březnu 1940 „Českému pracujícímu lidu“, „Český národ stojí za Sovětským svazem“, „Co nám ukazuje finský případ“, v květnu 1940 „Uzavření míru mezi SSSR a Finskem“.⁴² Dosud se však neprokázalo, že by některý z nich byl šířen i na Ostravsku, i když to samozřejmě není vyloučeno.

Objevila se naopak informace o jinak nedoloženém letáku ostravských komunistů z prosince 1939, který pod názvem „Konec panství a intrik Anglie ve Finsku“ v poměrně smířlivém duchu vysvětloval finskou kauzu: „Rudá armáda nebombarduje žádná města [...] Když fašističtí italští a němečtí kati srovnávali se zemí španělská republikánská města, tehdy mlčela francouzská a anglická buržoazie [...] Čím blíže jsou sověty, tím blíže je den svobody Československa. Dělníci, rolníci, český lide, stůjte pevně za Sovětským svazem!“ Ona informace pochází z druhé ruky, tedy z nacistického obžalovacího spisu proti ostravským komunistům Janu Cholevovi a jeho druhům, kteří byli počátkem roku 1940 zatčeni gestapem. Obžalovací spis vcelku podrobně popisuje celkem 16 zadržených komunistických letáků, na jejichž vzniku se obžalovaní v době od srpna 1939 do února 1940 mohli podílet. Uvádí rovněž dobu šíření letáků a charakteristické ukázky z jejich textu, takže dovoluje učinit si alespoň přibližnou představu o jejich obsahovém zaměření a tím také o postoji ilegální krajské organizace KSČ k aktuálním politickým událostem. Sami nacisté o zajištěných letácích uvedli: „Všechny letáky rozšiřované obžalovanými oslavují sovětské Rusko a komunismus a sledují účel seznámit čtenáře s komunistickými myšlenkami a získat je pro ně. Kromě toho jsou však přizpůsobovány zvláštním politickým poměrům v česko-moravském prostoru a požadují – stejně jako letáky šovinistických českých kruhů – násilné odstranění protektorátu, vyhnání Němců a znovuzřízení samostatného českého státu, který se má ovšem, na rozdíl od snah šovinistických Čechů, úzce opírat o sovětské Rusko a dostat ústavu sovětského státu.“⁴³

Z dalších letáků, které jsou ve spise zmíněny, spadá do počátku roku 1940 ještě leták „Proklaté výročí“, který vyzýval k přípravě akcí na připomenutí prvního výročí nacistické okupace českých zemí: „Nacismus chtěl náš odpor zlomit, donutit nás na kolena, docílil však všeho jiného, jen ne toho, neboť dnes jsme silnější než kdykoli dříve. Žádný teror námi nemůže otřást a zastavit náš boj [...] 15. března, ve výroční den okupace, budeme protestovat proti nacistickému vpádu do naší země [...] Ať přemýšlí každý, jak vyjádří svůj odpor proti okupantům.“⁴⁴

Cenným zdrojem informací jistě může být ilegální stranický tisk. Ilegální Rudé právo dovážené z pražského ústředí se na Ostravsku někdy dále rozmnožovalo, ale vycházel zde i vlastní krajský časopis Pravda. Žádný výtisk se však dle zjištění historiků nedochoval, takže jen z relací gestapa víme o číslech Pravdy z října a listopadu 1939 a z ledna 1940, kdy byl gestapem zachycen ještě Odborový zpravodaj. Ten měl podle citace jednoho z článků sloužit „k vedení odborových prací na závodech a ve skupinách, k vydávání letáků a k podobným činnostem“.⁴⁵ Po již zmíněném zatýkání komunistických funkcionářů, kdy se jen v době od prosince 1939 do března 1940 dostalo do rukou gestapa asi 250 komunistů z Ostravy a jejího nejbližšího okolí a byla odhalena i stranická technika, byla už vydavatelská činnost mnohem slabší, tiskoviny se na Ostravsko nyní dokonce musely dovážet z jiných oblastí, např. z Brna a Kladna.⁴⁶

Pro období od jara 1940 do jara 1941 je tedy dochováno mnohem méně ilegálních letáků a jiných tiskovin, než tomu bylo v předchozích měsících po srpnu 1939. Nicméně i zde máme k dispozici zajímavý pramen, který může onu ztrátu alespoň částečně nahradit. V jedné z obcí dnešní Ostravy – v Bartovicích – vydávala po celou tuto dobu skupina komunistů ilegální časopis Avantgarda. Poprvé na něj upozornila ve své diplomové práci Helena Romanovská, která provedla i první hodnocení obsahu tohoto časopisu.⁴⁷ Dochoval se soubor 54 strojopisných čísel, tvořící souvislou řadu od 12. února 1941 do 28. března 1942, a soubor 128 rukopisných předloh jednotlivých čísel, v souvislé řadě od 7. února 1940 do 26. dubna 1942.⁴⁸ Časopis ve standardní podobě jednoho listu kancelářského průklepového papíru měl jistě náklad omezený na několik výtisků a nemohl tedy působit na příliš široký okruh čtenářů, nicméně pravidelně komentoval významné události války a soustavně usměrňoval zaujetí stanoviska k nim, převážně podle zpráv z vysílání moskevského rozhlasu a z jiných stranických instrukcí. V čele skupiny, která časopis vydávala, stál Rudolf Rada. Časopis byl šířen v Bartovicích, Radvanicích a na tamním dole Ludvík; zanikl poté, co byl Rada 8. prosince 1942 zatčen a posléze popraven.⁴⁹

K rozhodnutí vydávat vlastní časopis v podobě jakéhosi komentovaného zpravodaje přiměla bartovické komunisty patrně skutečnost, že po první rozsáhlé vlně zatýkání došlo i ke ztrátě krajské tiskové techniky a místní skupiny se ocitly bez informací. První výtisky Avantgardy z února a března 1940 jsou ještě zcela ve znamení kampaně spojené s vysvětlováním příčin a významu sovětsko-finského konfliktu. Např. článek „Kanadský kapitál ve Finsku“ (16. února 1940) odhaluje v duchu moskevských směrnic zájmy

západního kapitálu v pozadí konfliktu a nabádá komunisty k tomu, aby se nenechali zmást kapitalistickým tiskem a pochopili, že Rudá armáda přišla finskému lidu na pomoc, aby ho osvobodila od finských i cizích kapitalistů a utlačovatelů. S odstupem pouhého jednoho dne od události byl publikován komentář k uzavření sovětsko-finské mírové smlouvy ze 12. března 1940, jistě podle večerního odposlechu moskevského rozhlasu. Pod názvem „Finsko-sovětský mír“ oceňuje, že v konfliktu konečně zvítězil rozum a vysvětluje, že vůbec nejde o porážku Finska, ale o porážku zničitých cílů Anglie a Francie. Další komentář „Nesprávné chápání sovětsko-finského míru“ (19. března 1940) odmítá názory, podle nichž je uzavření míru důkazem slabosti Sovětského svazu. Naopak, SSSR je ještě pevnější než dříve, protože Finsko přestalo být nástrojem Anglie. A právě zásluhou Sovětského svazu byl mír uzavřen, protože SSSR nechce nikoho ohrožovat.⁵⁰

Mnohá čísla Avantgardy jsou věnována jakémusi politickému školení, vysvětlování důležitých politických pojmů z hlediska marxisticko-leninské ideologie a podle doporučení moskevského vedení strany. V článku „Oportunismus“ (28. února 1940) je výklad pojmu s jeho aktualizací na poměry v protektorátu a se závěrem, že je žádoucí, aby do ilegální KSČ byli přijímáni především uchazeči z proletářských vrstev. Několik článků se věnovalo problémům nacionalismu, např. článek „Co je to národ“ (5. března 1940) vysvětlil i marxistický pohled na podstatu válek, nebo článek „Nacionální socialismus“ (březen 1940) přinesl kritiku programu českých fašistů, který označil za „falešný hlas zaprodanců dělnické třídy“. V duchu pokynů domácího i moskevského vedení KSČ vyznívala i ostrá kritika buržoazního pojetí demokracie se zdůrazněním předností sovětského systému v článku „Anglo-francouzská demokracie“ (26. března 1940).⁵¹

Hitlerův pochod na Západ a dvojí hra SSSR a Kominterny s Německem (duben – září 1940)

Hitlerovo vítězné tažení na západ Evropy na jaře roku 1940 zprvu provázelo mlčení Kominterny a nakonec i „nejvřelejší blahopřání“ sovětského vedení k „vynikajícímu úspěchu“ německé armády při dobytí Francie. Ještě ve směrnici k oslavám 1. máje 1940 Kominterny přikazovala „zasadit úder imperialistickým válečným štváčům, antisovětským podněcovatelům a jejich lokajům ze sociálně-šovinistické II.

internacionály“. Posléze však Kominternu začala k výzvám na zesílení boje proti sociálním demokratům opatrně přidávat pod heslem národního sebeurčení i pokyny k propagandě proti nacistickým válečným výbojům a nakonec i ke sbližování s vlasteneckým odbojem. Nešlo to však dost dobře dohromady s nadšeným oslavováním sovětského tažení na Balkán (anexe Besarábie a Severní Bukoviny) v létě 1940, proti němuž se postavili rumunští komunisté. Na okupovaném území ve Francii Kominternu dokonce doporučovala jednat s úřady o možnosti legalizace komunistů, či o jejich účasti v proněmecky orientovaném politickém hnutí.⁵²

Převzetí linie Kominterny, jež byla ve zřejmém rozporu se stanoviskem národa, působilo v domácích poměrech izolaci komunistů a ve svých důsledcích sabotovalo jednotnou odbojovou frontu. K nepřítelům nyní patřily i odbojové skupiny napojené na Západ, neboť Benešova „buržoazní emigrace“ slouží jen zájmům západních kapitalistů. Provolání domácího vedení KSČ z května 1940 proto zdůrazňovalo, že jediná cesta ke svobodě vede jen „po boku německého dělnictva a Sovětského svazu“. Zároveň kritizovalo, že značná část komunistů si dosud neuvědomila nebezpečí, jež hrozí „ze strany anglického imperialismu a jeho benešovských agentů“ a pořád ještě toleruje jejich „šovinistické štvání“. Týkalo se to např. někdejších akcí lidové fronty proti fašismu, jež nová rétorika Kominterny rázně odmítla, ale v místních poměrech taková spolupráce dosud mnohde přežívala.⁵³

Kritiku příliš vstřícného přístupu k „západním imperialistům“ dokonce provázela další, dnes stěží uvěřitelný extrém – přílišná vstřícnost vůči nacistům. Sbližování sovětsko-německých zájmů a podobnost politické praxe obou totalitních režimů stíraly rozdíly v ideologii natolik, že se začaly objevovat i názory, jež naznačovaly, že nacismus se svými sociální prvky může být komunistům bližší než západní demokracie, pokud by se ovšem zbavil svých hrubých okupačních praktik, jež jsou v rozporu se skutečnými zájmy německého národa. V memorandu Emanuela Klímy, jednoho z vedoucích činitelů ilegální KSČ, se dokonce v zájmu internacionalismu navrhovalo boj komunistů proti hitlerovským okupantům zastavit, protože oslabování Německa znamená posilování hlavního nepřítele, anglického a francouzského imperialismu. Ve vedení strany však nakonec zvítězil názor Eduarda Urxe, který sice boj proti Západu neodmítl, ale za přední úkol označil i boj s agresivním německým imperialismem, jenž není namířen proti německému lidu.⁵⁴ Extrémní názory byly sice zažehnány, ale domácí vedení komunistů se dál striktně drželo linie Kominterny. Ilegální Rudé právo uvítalo pád Francie jako

zhroucení jednoho z „pilířů světového kapitalismu“ a po včlenění pobaltských zemí do SSSR pozdravilo Rudou armádu, která posunula na západ „hranice míru a svobody“.⁵⁵

Ilegální KSČ v Ostravském kraji byla v té době značně narušena rozsáhlým zatýkáním, jež probíhalo v několika vlnách až do podzimu 1940. Proto byla ochromena i její vydavatelská činnost, takže na rozdíl od loňského roku, kdy se její letáky šířily i v Praze, nebyla nyní schopna vydat ani svůj leták k prvomájovým oslavám a využila letáků určených pro dělníky plzeňské Škodovky.⁵⁶ Kromě Rudého práva z Prahy a Moravské rovnosti z Brna, jež sem přiváželi ústřední instruktoři, tak máme v tomto období k dispozici jen několik čísel ilegálního časopisu Avantgarda z Bartovic u Ostravy.

V den pádu Paříže 14. června 1940 vyšel článek pod charakteristickým titulkem „Druhá světová imperialistická válka začala“. Stalo se tak ještě před tím, než ústřední vedení KSČ rozeslalo krajským vedením příslušné směrnice k nové situaci. Závěry článku se však natolik shodují se závěry ústředního vedení, že je zcela zřejmé, že oba materiály vycházely z téhož zdroje, z vysílání moskevského rozhlasu. Vojenským obsazením západní Evropy nacisty skončila jedna etapa války, která má imperialistický charakter, a již není možno počítat s tím, že by válka mohla být krátkodobá. Její výsledek je ale předem jasný: „Tato válka vytvoří podmínky pro revoluční vystoupení proletariátu za uchvácení politické moci, aby tak navždy skoncoval se svým vykořisťováním“. Ve stejném duchu časopis v článku „K situaci na Balkáně“ (25. srpna 1940) odůvodnil sovětskou expanzi do Rumunska tím, že to byl nutný krok, neboť Balkán by se mohl stát základnou pro válku se SSSR. Také na podzim 1940, kdy domácí vedení KSČ netrpělivě očekávalo z Moskvy pokyny ke zhodnocení mezinárodní situace v souvislosti s uzavřením Paktu tří velmocí (Německa, Itálie a Japonska) ze 27. září 1940, měla Avantgarda už jasno. Podle článku „Pakt třech“ (30. září 1940) je dohoda namířena nejen proti Americe, ale i proti SSSR a vyráží tak argumenty z rukou všem pochybovačům, kteří mluvili o spojení Berlína s Moskvou. Takové spojení by prý ani nebylo možné: „Fašismus má zájem na zotročení pracujících celého světa a Sovětský svaz má zájem na osvobození pracujících celého světa. Můžou se tyto dva základní rozpory spojit? Každý zdravě uvažující uzná, že ne.“ Naprostý nedostatek utajovaných informací o skutečném stavu věcí i „svatá prostota“ komunistické víry jistě stály za takovým hodnocením, jež by ani v Moskvě asi nevzbudilo přílišné nadšení. Platí to i o některých dalších článcích, např. o výzvě „Vážení soudruzi!“ (17. července 1940), v níž se otevřeně předpovídá, že střetnutí země sovětů s hitlerovským Německem je zcela nevyhnutelné a již nedaleké: „Německému fašismu

jde o to zničit Sovětský svaz, obnovit kapitalismus a zotročit svobodné národy žijící na území Sovětského svazu a tak zajistit životní prostor německému kapitalismu“. Válka mezi oběma státy prý vypukne co nejdříve, dělníci na ni musí odpovědět generální stávkou a semknutím všech sil pod vedením komunistické strany.⁵⁷

Většina příspěvků Avantgardy však byla spíše zcela věrná oficiální linii. Např. článek s demagogickou otázkou „Proč bývalí vedoucí sociální demokracie chtějí raději být pod Hitlerem než Stalinem“ (29. července 1940) na ni stejně demagogicky odpovídal, že chtějí být pod Hitlerem proto, aby znemožnili vítězství dělnické třídy, k čemuž se nebudou štítit žádných prostředků. Jiný článek s titulkem „20. srpna Churchill prohlásil: válka se skončí v r. 1942 porážkou Hitlera“ (21. srpna 1942) zřejmě vycházel z poslechu londýnského vysílání a doporučil hned dělnictvu protiválečná hesla na obranu jejich požadavků: „Řádné zásobování! Za hladu nepracujem! Rozdělování potravin do rukou dělnických komitétů! Pryč s válkou!“ Některé články reagovaly bezprostředně na konkrétní události v širším ostravském regionu, např. dělníkům v zabrané těšínské části ostravsko-karvinského revíru, tehdy přičleněné přímo k Německé říši, stejně jako dělníkům dojíždějícím za prací do hutí a dolů v protektorátní Ostravě z Těšínska nebo ze Slovenska, byla určena výzva v článku „Šaňo Mach“ (25. srpna 1940). Doporučovala, aby dělníci rázně odmítli svou účast na slavnostech německo-slovenského přátelství, které se v té době pořádaly v Orlové, Těšíně a Karviné. Je zřejmé, že zde autoři nemohli vycházet z ústředních instrukcí či ze zahraničního vysílání a poradili si sami.⁵⁸

Prohraná dvojí hra a změna orientace Kominterny (říjen 1940 – červen 1941)

Nedlouho po návštěvě ministra Molotova v Berlíně v listopadu 1940 podepsal Hitler příkaz k útočnému plánu Barbarossa (18. prosince 1940). Stalin však ještě zcela neopustil plány na společné dělení světa, dokonce prý kvůli posílení sovětského vlivu v Bulharsku byl ochoten přičlenit Sovětský svaz k Paktu tří velmocí a rozpustit Kominternu. Ta mlčela k italskému přepadení Řecka, neschvalovala ani rozhodnutí komunistů Jugoslávie zahájit na jaře 1941 partyzánskou válku proti německým okupantům. Od dubna 1941 se rozpuštění Kominterny polooficiálně připravovalo, ale už k němu nestačilo dojít.⁵⁹

Z prohlášení ilegálního vedení KSČ z prosince 1940 zaznívaly obavy z dalšího vývoje. Stále pokládalo „sovětsko-německé přátelské vztahy“ za základ stability mezinárodní

situace, o který se „roztříštily imperialistické a protisovětské plány anglo-francouzského bloku a o nějž se nyní rozbíjejí zločinné záměry Spojených států amerických“. Ty totiž usilují o znepřátelení Sovětského svazu a Německa a podněcují Anglii do boje proti Německu, aby mohly samy ovládnout svět.⁶⁰

V lednu 1941 Gottwald z Kominterny vzkazoval do vlasti, že strana by se neměla orientovat na otevřené projevy odporu proti okupantům, jako byla např. protestní akce 28. října 1939, ale měla by se spíše snažit „podporovat a upevňovat národní solidaritu a duch odboje českého národa proti národnímu útlaku“, při čemž neměla šetřit Beneše ani českou buržoazii. Naproti tomu měla promýšlet formy a metody svého vlivu na německé vojáky a německé dělnictvo, což je prý, z hlediska revoluční perspektivy, mimořádně důležitý úkol.⁶¹ Ještě v březnu 1941 se v EKI diskutovalo o tom, jak by komunisté měli organizovat práci v nacistických masových organizacích, či jak by se mělo vytvořit revoluční křídlo v NSDAP.⁶²

Nedlouho před německým útokem na Sovětský svaz lze v politické linii českých komunistů zaznamenat zásadní změny, které se v instrukcích Kominterny naplno objevily až po útoku. Směrnice z moskevského ústředí, převzaté jako „rezoluce ilegálního ÚV o úkolech KSČ z dubna 1941“, totiž poprvé od podzimu 1939 jasně vyzvaly k boji proti nacistům. Odvolaly se na to, že německým ovládnutím Balkánu a porážkou Jugoslávie došlo k částečné změně v charakteru války, která se pro porobené země stala válkou spravedlivou. Touto změnou se dostává „i národně osvobozovací boj Čechů a Slováků do určitých nových okolností“. Základní teze o imperialistickém charakteru války nebyla sice odvolána a stále platilo, že v domácím odboji se musí rázně potlačovat vliv Západu a Benešova exilu. Úkol „utvořit co nejširší lidovou frontu národního boje“ znamenal „vymanit“ odbojové pracovníky z Benešova vlivu a pod vedením komunistů vytvořit jednotný tábor národního odboje, který by zajistil nejen národní, ale i sociální svobodu. Důležité však bylo to, že za hlavního nepřítele bylo označeno hitlerovské Německo a že Beneš už nebyl zrádcem, nýbrž jen soupeřem či dokonce partnerem v národně osvobozeneckém hnutí.⁶³

Pakt Ribbentrop-Molotov však stále oficiálně platil, Stalin dál nadbíhal Hitlerovi, a nejasnosti o „správné“ linii Moskvy a Kominterny proto přetrvávaly i po dubnové rezoluci. I když mnozí komunisté změnu uvítali, nikdo se neodvažoval přijít s přímou kritikou staré linie. Ilegální Rudé právo dál psalo, že případná porážka anglických imperialistů by jen přispěla k vítězství socialismu, ilegální letáky dál mobilizovaly proti

„imperialistické válce“.⁶⁴ V Ostravě se šířil komunistických leták „Proletáři, vstupujte do boje proti hitlerovskému režimu!“ s obrázkem pětihlavého draka s hlavami Německa, Itálie, Japonska, Velké Británie a Spojených států, kterého Stalin ubíjí srpem a kladivem.⁶⁵

Stranická činnost v tomto období byla značně ovlivněna rozsáhlým zatýkáním komunistů. Počátkem roku 1941 bylo odhaleno a rozbito I. ilegální ústřední vedení KSČ a ochromena byla i činnost v Ostravském kraji, který se dočasně ocitl bez krajského vedení. Novou organizační strukturu se podařilo znovu vybudovat až po opětovném příchodu Ladislava Ševčíka na Ostravsko v létě 1941.⁶⁶

Ilegální místní tribuna komunistů v Bartovicích Avantgarda zatím úspěšně odolávala zásahům gestapa, takže máme i z této doby přehled o názorech komunistů. Fašistický převrat v Rumunsku a zesílení německého vlivu v této oblasti bylo pro ni dalším důkazem, že válka už je nadosah, jak se vyjádřila v článku „Rumunsko nástrojem německého imperialismu“ (15. 10. 1940): „Ale rozhodná bitva teprve nastane a to se Sovětským svazem. Tu se ukáže, co dovede dělnická třída, je-li u moci a má-li zbraně. Německý fašismus bude mít před sebou pevně semknutou dělnickou třídu Sovětského svazu pod vedením Komunistické strany Sovětského svazu, a ne zbabělou buržoazii.“ Každá další mezinárodní událost jako by válku stále víc přibližovala, i článek „Napadení Itálie na Řecko“ (31. října 1940) připomněl hrozící nebezpečí útoku fašistických sil proti SSSR. Avantgarda obvykle reagovala okamžitě po události, ale tentokrát tak učinila až s třídním zpožděním, patrně proto, že i Moskva se v této věci spíše zdržovala komentáře. V článku „Cesta Molotova do Berlína“ (15. listopadu 1940) přivítala, že tam Molotov údajně odmítl Hitlerovu nabídku na spolupráci ve válce proti Velké Británii. Zveřejnila sovětský náhled na vstup německých vojsk do Bulharska v článku „Prohlášení soudruha Vyšinského o rozšíření války“ (12. března 1941), v článku „Poučení z Jugoslávie“ (29. března 1941) dokonce předpověděla německý útok na Jugoslávii, k němž o týden později (6. dubna 1941) skutečně došlo. Radila tehdy Jugoslávii, že si může zajistit svou nezávislost jedině uzavřením spojenecké smlouvy se SSSR.⁶⁷

Trval i zájem časopisu o sociální postavení dělnictva a ozřejmování souvislostí mezi bojem za sociální a národní osvobození, jak patřilo k trvalé výzbroji směrnic z Moskvy. Příkladem politického školení byl např. článek „Jak jest dělník vykořisťován“ (5. listopadu 1940), objasňující vznik nadhodnoty a zcizování výsledků dělníkovy práce kapitalisty. Článek „Nejsme sami“ (17. října 1940) vysvětloval na základě zprávy o popravě třech komunistů v Německu rozdíl v pojetí socialismu mezi komunisty a nacionálními

socialisty, zůstal však jen u zcela formálního pojetí: „Komunisté skutečně pracují na svržení kapitalistů a za nastolení sovětů. Nacionální socialisté jsou ve slovech proti kapitalismu a v činech jsou nástrojem v rukou kapitalistů.“ K aktuálnímu tématu sociálně vstřícné politiky nacistického režimu článek „Členům strany“ (19. března 1941) dodával, že jde o iluzi, neboť ve skutečnosti likvidace sociálních vymožeností okupanty dále pokračuje. Proto by měli komunisté vyhledávat a přesvědčovat ostatní dělníky a připravovat je k rozhodnému boji s okupanty. Článek „Jaký má být revolucionář“ (28. října 1940) poskytoval rady k revoluční teorii komunistického odboje a byl možná zamýšlen i jako jistá protiváha obvyklým úvahám k výročí vzniku ČSR. Výrazně bylo naopak připomenuto jiné výročí v článku „Dvacet tři léta sovětské socialistické revoluce“ (8. listopadu 1940), v němž se zdůrazňovalo: „Chceme-li svobodu, musíme bojovat. Chceme-li bojovat, musíme se organizovat.“ Článek „Jak se nemá konspirativně pracovat“ (27. ledna 1941) již kritizoval konkrétní chyby v odbojové práci, jež vedly i k nedávným případům hromadného zatýkání.⁶⁸

Stranou zájmu Avantgardy nezůstal ani zájem o vnitropolitickou situaci v protektorátu. Vzhledem k nedávným diskusím o možné spolupráci s okupačním režimem je zřejmé, že na lokální úrovni byly takové úvahy nemyslitelné. Např. v článku „Český tisk ve službách německého fašismu“ (25. listopadu 1940) se rozvádí myšlenka, že kolaborace s nacisty vlastně nemá smysl, protože český národ nemá na vybranou, když Hitler jasně prohlásil, že Češi musí zmizet. Podobně vyznívá i článek „Moravec udavačem“ (8. prosince 1940). Článek „Rodičům zatčených studentů“ (není datován, ale vznikl k prvnímu výročí událostí 17. listopadu) připomíná rodičům vězněných studentů, aby se neponižovali, „nepucovali kliky“ a neprosili okupační úřady o navrácení svých dětí, ale aby více věřili ve vítězství nad okupanty.⁶⁹

Jen několik dnů před německým útokem upozorňovala Avantgarda v článku „První náznaky nepřátelství Německa proti Sovětskému svazu“ (18. června 1941), že Německo na zprávy o silné koncentraci svých vojsk u sovětských hranic mlčí nebo se vymlouvá, že jde o pověsti šířené Anglií. „Jestli si němečtí militaristé myslí, že svou mlčenlivou taktikou překvapí Sovětský svaz nepřipravený, pak se šeredně zmýlí. [...] ... na tento zákeřný čin se Sovětský svaz řádně připravil. A proto může stát klidně se zbraní u nohy a čekat, kdo se první z kapitalistů pokusí překročit sovětskou hranici.“ Dne 23. června 1941 vyšla Avantgarda pod titulkem „Sovětský svaz napaden Německem“. Označila novu válku za „válku třídní“, protože „němečtí imperialisté vypověděli válku nejen dělníkům

Sovětského svazu, ale dělnické třídě celého světa [...] Dělnická třída Sovětského svazu na útok odpověděla protiútokem. Hned v prvním dnu vedení války dělníci Sovětského svazu dali pocítit, že dobře ovládají vojenskou zbraň.“ V duchu svého čistě třídního přístupu Avantgarda uzavřela, že „dělníci jiných zemí nesmí klidně přihlížet, jak se dělníci v Sovětském svazu brání“, ale že musí splnit svou povinnost mezinárodní solidarity a přijít jim na pomoc.⁷⁰ Komunisté v Bartovicích zjevně neměli ponětí, že mezinárodní solidarita pracujících a proletářský internacionalismus, patřící po léta k základní výzbroji komunistického učení, už dávno vzaly za své i v Kominterně.

Závěr

Zásadní změna politické linie, k níž na příkaz vedení Sovětského svazu došlo na podzim roku 1939 v Komunistické internacionále i v komunistických stranách v ní sdružených, byla zvláště tragická pro československé komunisty. Spolu s demokratickými a republikánskými silami republiky dokázali vytvořit silnou lidovou a národní frontu proti fašismu a na obranu Československa, aby nakonec podle pokynů z Moskvy popřeli hodnoty, které vyznávali, a v rozporu se zájmy národa sabotovali i celonárodní jednotu odboje proti německým okupantům. Většina z nich nevnímala nebo jen pasivně přijímala skutečnost, že se stali obětí v mocenských hrách stalinského režimu v Sovětském svazu, který svým zájmům podřídil i orgány mezinárodního komunistického hnutí. Zatímco moskevské i domácí vedení ilegální KSČ disciplinovaně plnila pokyny Kominterny, na úrovni krajských vedení a především přímo v místních organizacích, jak to dokládají příklady vybrané z ilegálních tiskovin KSČ v Ostravském kraji, někde ještě přežívaly projevy někdejší solidarity a instinkty zdravého rozumu, i když navenek byla politickou nutností „železná“ komunistická disciplína. Většině komunistů se paradoxně ulevilo, když došlo k německému útoku na Sovětský svaz a Kominternu se alespoň zčásti vrátila k tradičním hodnotám.

Hned v červnu 1941 se politika Kominterny rázem otočila o sto osmdesát stupňů a v zájmu obrany Sovětského svazu všemi prostředky přišla s „novou symbiózou patriotismu, reanimovaného antifašismu a individuálního terorismu“. Nedošlo ale k návratu k někdejšímu „proletářskému internacionalismu“, ten byl už v roce 1939 nahrazen „sovětským patriotismem“. Zcela zmizel i termín „socialistická revoluce“. Příklon k individuálnímu teroru, který Kominternu v minulosti odmítala, spojil nyní pod

heslem „ozbrojeného boje“ antifašismus s násilím. Zcela se změnil i obraz nepřítele, jímž se nyní stal „zrádce“ dvoustranné smlouvy Hitler, a boj s německými fašisty se měl odehrávat v široké protihitlerovské koalici společně s nedávnými smrtelnými nepřáteli z Anglie, USA a s představiteli tzv. buržoazního odboje.⁷¹

Zamýšlenému rozpuštění Kominterny v roce 1941 s velkou pravděpodobností zabránil německý útok na SSSR. Některé z připravených argumentů byly údajně použity o dva roky později, kdy v květnu 1943 došlo ke skutečnému formálnímu rozpuštění, samozřejmě ve zcela jiných podmínkách. I když se tento Stalinův krok vykládá jako ústupek momentálním spojencům v protihitlerovské koalici (s cílem uspíšit otevření druhé fronty v Evropě), v pozadí mohla stát spíše jeho snaha zajistit si pro sebe možnost nerušeného ovlivňování politiky jednotlivých komunistických stran podle aktuálních potřeb, k čemuž byla komunistická centrála spíše na obtíž.⁷²

Poznámky

- ¹ Podle ruského vydání Bajerljajn B. [Bayerlein, Bernhard], „Predatel’ – ty, Stalin!“ Komintern i kommunističeskije partii v načale Vtoroj mirovoj vojny (1939–1941): utračennaja solidarnost’ levych sil, Moskva 2011, s. 48.
- ² Brod T, Moskva – objetí a pouto. Československo a Sovětský svaz 1939–1945, Praha 1992, s. 60–73.
- ³ Tamtéž, s. 61.
- ⁴ Hájková A., Strana v odboji. Z dějin ilegálního boje KSČ v letech 1938 – 1942, Praha 1975, s. 56 – 57; Slezské zemské muzeum v Opavě (dále SZMO), fond Muzeum revolučních bojů a osvobození v Ostravě, sign. III V 170/1-2 (vzpomínky V. Rezka a V. Nového).
- ⁵ Hájková A., c. d., s. 91, 106–110; Chtěli jsme bojovat. Dokumenty o boji KSČ a lidu na obranu Československa, díl 2, Praha 1963, s. 419.
- ⁶ KSČ v boji za svobodu, Praha, Svoboda 1949, s. 74.
- ⁷ Komunistický odboj ve světle dokumentů, Sv. 2, Praha 1971, s. 176–186.
- ⁸ Hájková A., c. d., s. 201; Čvanda F., Pekárek B., Fronta v podzemí, Ostrava 1967, s. 63–65, 83, 84.
- ⁹ Hájková, A., c. d., s. 114–119, 124.; KSČ v boji za svobodu, c. d., s. 63.
- ¹⁰ Radimský J., Boj našeho lidu proti okupantům (letáky z první poloviny roku 1939), *Brněnský archivní věstník*, 1961, č. 1, s. 151–161; Týž, Letákové akce KSČ v roce 1939. In: *Čtyřicet let KSČ, čtyřicet let práce a bojů za vítězství socialismu*, Brno 1961, s. 135–142; Přikryl J., Komunistická strana Československa v čele boje proti nacistickým okupantům na střední a severní Moravě, Olomouc 1980, s. 34; Čvanda F., Pekárek B., c. d., s. 80.
- ¹¹ Bajerljajn B., c. d., s. 132–134.
- ¹² Tamtéž, s. 64–67, 142.
- ¹³ Tamtéž, s. 116.
- ¹⁴ Tamtéž, s. 124.
- ¹⁵ Brod T., c. d., s. 61.
- ¹⁶ Bajerljajn B., c. d., s. 166.
- ¹⁷ Tamtéž, s. 201–206.
- ¹⁸ Tamtéž, s. 207–209.
- ¹⁹ Tamtéž, s. 210–212.
- ²⁰ Tamtéž, s. 82, 150–152.
- ²¹ Ruský státní archiv sociálně politických dějin v Moskvě (dále RGASPI), fond 495 (Výkonný výbor Kominterny), opis 71 (KSČ 1919–1945), delo 703, s. 75–80 (Zpráva o činnosti emigrace z Československa a jejího vedení, Lvov, 6. 12. 1939). Spoluautorem zprávy byl významný slovenský funkcionář KSČ Karol Šmidke, který je ve zprávě uváděn jako Schmidke a takto je i podepsán (jako Schmidke byl veden i v předválečné databázi poslanců Národního shromáždění ČSR). Narodil se sice v Ostravě-Vítkovicích, ale do dvou let odešel s rodinou na Slovensko, kde působil po většinu svého života. Zpráva je psána se snahou o češtinu, ne vždy ovšem zcela zdařilou. Ponecháváme citáty ze zprávy v původní podobě bez úprav.
- ²² RGASPI, cit. mat., s. 77.
- ²³ Tamtéž.
- ²⁴ RGASPI, cit. mat., s. 40, 41 (dopis J. Altrichtera, Rovno, 26. 10. 1940).
- ²⁵ RGASPI, cit. mat., s. 29–32 (dopis J. Taufra, Lvov, 7. 7. 1940).
- ²⁶ Brod T., c. d., s. 25.
- ²⁷ Tamtéž, s. 32, 33.
- ²⁸ Rudé právo 1939–1945. Praha 1971, s. 23, 24, 32.
- ²⁹ Zemský archiv Opava, (dále ZAO), fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava, karton 487, č. j. 3292/39.
- ³⁰ SZMO, cit. fond, sign. III V 169 a 172 (vzpomínky S. Rašky a J. Brovjaka).
- ³¹ Radimský J., Letáky z počátku druhé světové války, *Sborník Matice moravské 84*, Brno 1965, s. 258–277; Přikryl J., c. d., s. 34.

- ³² Čvanda F, Pekárek B., c. d., příl. č. 67.
- ³³ Tamtéž, příl. č. 61.
- ³⁴ Tamtéž, s. 87–89; Radimský J., Letáky z počátku druhé světové války, c. d., s. 269–271; Komunistický odboj ve světle dokumentů, c. d., s. 150.
- ³⁵ Přikryl J., c. d., s. 40.
- ³⁶ Sovětská policie NKVD vraždila v letech 1940–1941 Staliny odpůrce po celé světě – Lva Trockého v Mexiku, Williho Münzenberga ve Francii, Valtra Krivického a Raoula Laszlo (Richard Lengyel) v USA, Arkadije Maslova na Kubě.
- ³⁷ Bajerljajn B., c. d., s. 68–69, 243, 249.
- ³⁸ Brod T., c. d., s. 63, 64; Bajerljajn B., c. d., s. 302–303.
- ³⁹ Brod T., c. d., s. 34–39.
- ⁴⁰ Rudé právo 1939–1945, c. d., s. 53–55.
- ⁴¹ Komunistický odboj ve světle dokumentů, c. d., s. 89.
- ⁴² Národní archiv Praha (dále NA) fond Policejní ředitelství Praha – Presidium 1931–1940, i. č. 1469, 1473, 1474, 1486, 1488, 1499, 1509.
- ⁴³ SZMO, cit. fond, Obžalovací spis proti J. Cholevovi a druhům, čj. 12 J 265/41 z 10. 7. 1941.
- ⁴⁴ Tamtéž.
- ⁴⁵ Tamtéž; Čvanda F, Pekárek B., c. d., s. 84; Přikryl J., c. d., s. 33.
- ⁴⁶ Čvanda F. – Pekárek B., c. d., s. 100–102; Přikryl J., c. d., s. 41.
- ⁴⁷ Romanovská H., Struktura a činnost ilegální KSČ na Ostravsku v letech 1939–1941. Diplomová práce. Olomouc, Filozofická fakulta Univerzity Palackého 1985, s. 111–117, 186.
- ⁴⁸ SZMO, cit. fond, časopis ilegální KSČ Avantgarda, př. č. 199/68 a 202/68. Výtisky tvoří strojopisné kopie modré a černé barvy na průklepovém papíru formátu A4 se záznamem jen po jedné straně. Jednotlivé výtisky nejsou číslovány, jen označeny zkratkou příslušného data – kódem dne a měsíce, lomeným dvěma posledními číslicemi letopočtu. List měl stálou hlavičku „ČASOPIS AVANTGARDA, ORGÁN KOMUNISTICKÉ STRANY V PROTEKTORÁTU ČECH A MORAVY“. Každé číslo tvoří jeden článek se samostatným titulkem. Rukopisné předlohy jsou psány tmavým inkoustem na průklepovém papíru a téměř doslovně souhlasí se strojopisnými opisy, v nichž bývají navíc aktuální dodatky, hesla nebo výzvy (např. k placení příspěvků na stranický tisk).
- ⁴⁹ Romanovská H., c. d., s. 61, 176; SZMO, cit. fond, sign. III V 294 (vzpomínka J. Bomského). K místní skupině ilegální KSČ v Bartovicích patřili kromě Rudolfa Rady též Alois Klakla, Karel Fajkus, Oldřich Borový, František Majovský, Jan Mohelník. Dle vzpomínky Jaroslava Bomského z Radvanic měla skupina prostřednictvím Emanuela Krysy z Radvanic (popraven 17. října 1941 v Brně) vlastní spojení na okresní vedení ilegální KSČ ve Slezské Ostravě a byly jí prý vytýkány „anarchistické sklony“.
- ⁵⁰ Romanovská H., c. d., s. 112, 113; SZMO, cit. fond, časopis ilegální KSČ Avantgarda, př. č. 199/68 a 202/68.
- ⁵¹ Romanovská H., c. d., s. 113; SZMO, cit. fond, časopis ilegální KSČ Avantgarda, př. č. 199/68 a 202/68.
- ⁵² Bajerljajn B., c. d., s. 71–73, 312, 337–351.
- ⁵³ Brod T., c. d., s. 65–67.
- ⁵⁴ Tamtéž, s. 68, 69.
- ⁵⁵ Rudé právo 1939–1945, c. d., s. 86–88, 95, 96.
- ⁵⁶ Čvanda F, Pekárek B., c. d., s. 85, 102. Kontakt s Plzní usnadnil fakt, že právě sem přešel z Ostravy jako krajský sekretář Josef Smrkovský; Přikryl J., c. d., s. 41.
- ⁵⁷ Romanovská H., c. d., s. 114, 115; SZMO, cit. fond, časopis ilegální KSČ Avantgarda, př. č. 199/68 a 202/68.
- ⁵⁸ Romanovská H., c. d., s. 113, 116; SZMO, cit. fond, časopis ilegální KSČ Avantgarda, př. č. 199/68 a 202/68.
- ⁵⁹ Bajerljajn B., c. d., s. 74–76.
- ⁶⁰ Brod T., c. d., s. 69, 70.
- ⁶¹ Bajerljajn B., c. d., s. 381, 382.

⁶² Tamtéž, s. 391–393.

⁶³ Brod T, c. d., s. 70–72.

⁶⁴ Rudé právo 1939–1945, c. d., s. 170.

⁶⁵ Komunistický odboj ve světle dokumentů, c. d., s. 186, 187.

⁶⁶ Přikryl J., c. d., s. 43, 52.

⁶⁷ Romanovská H., c. d., s. 115,116; SZMO, cit. fond, časopis ilegální KSČ Avantgarda, př. č. 199/68 a 202/68.

⁶⁸ Romanovská H., c. d., s. 113, 116, 117; SZMO, cit. fond, časopis ilegální KSČ Avantgarda, př. č. 199/68 a 202/68.

⁶⁹ Romanovská H., c. d., s. 116; SZMO, cit. fond, časopis ilegální KSČ Avantgarda, př. č. 199/68 a 202/68.

⁷⁰ SZMO, cit. fond, časopis ilegální KSČ Avantgarda, př. č. 199/68.

⁷¹ Bajerljajn B., c. d., s. 77, 89, 443–445.

⁷² Tamtéž, s. 76, 77, 94, 95, 421–424.